

ŽMOGAUS TEISIŲ STEBĖJIMO INSTITUTAS
HUMAN RIGHTS MONITORING INSTITUTE

Didžioji g. 5, LT-01228, Vilnius. Tel. (5) 23 14 681 Faks. (5) 23 14 679. El. p. hrmi@hrmi.lt www.hrmi.lt

**TEISĖ Į PRIVATAUS GYVENIMO NELIEČIAMUMĄ:
ASMENS KODO NAUDOJIMAS LIETUVOJE**

SITUACIJOS ĮVERTINIMAS

2011

EKSPERTAS-TYRĖJAS

Karolis Liutkevičius

REDAKcinė KOLEGIJA

Henrikas Mickevičius
Jūratė Guzevičiūtė
Natalija Bitiukova

DĒKOJAME

prie įvertinimo atlikimo prisidėjusiems *Eglei Šleinotaitei, Ilonai Petraitytei*, Gyventojų registro tarnybos ir Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos darbuotojams, o taip pat aktyviems piliečiams, pasidalinusiems savo patirtimi ir informacija apie asmens kodo tvarkymo ir naudojimo problemas.

1. Įžanga

Nacionalinė identifikavimo sistema – tai visuma valstybės taikomų priemonių, skirtų asmens tapatybei patvirtinti. Istoriskai nacionalinė identifikavimo sistema buvo naudojama kaip kontrolės priemonė, kurios pagalba buvo registruojami valstybėje esantys nusižengę ar įtarimą keliantys asmenys.

Šiandien valstybės kurdamos nacionalines identifikavimo sistemas dažnai remiasi „minimalaus duomenų atskleidimo principu“¹ (angl. – *minimization principle*), dar vadinamu „atskleidimo autentifikavimo ribose“ principu.² Šio principo esmė yra ta, kad kiekvieną kartą atskleidžiant asmens duomenis, turi būti atskleidžiamas tik minimalus jų kiekis, reikalingas tam tikslui, kuriam informacija renkama. Kitaip tariant, autentifikavimas, t.y. tam tikrų asmens turimų savybių ar tapatybės patvirtinimas, turi būti vykdomas neatskleidžiant papildomos informacijos.³ Pavyzdžiui, išigyjant alkoholinius gėrimus turėtų būti nustatoma tik tai, ar asmuo yra sulaukęs įstatymuose numatyto amžiaus, neatskleidžiant apie jį papildomos asmeninės informacijos, t.y. vardo, pavardės, asmens kodo, gyvenamosios vietos ar kitų duomenų.

Universalios tapatybės kortelės ir nacionaliniai identifikavimo numeriai (asmens kodas ar jo ekvivalentai) yra įdiegti ir naudojami ne visose valstybėse. Šios sistemos netaiko Australija, Kanada, Indija, Airija, Naujoji Zelandija, JAV.⁴ Minėtose šalyse vietoje vieno kodo, skirto nustatyti asmens tapatybę bet kurioje situacijoje, naudojami keli įvairūs siaurai taikomi žymenys, pvz. socialinio draudimo numeriai (angl. *Social Security Number* – SSN).

¹ Identifikacija – asmens tapatybės nustatymas. Autentifikacija – asmens tapatybės patvirtinimas. Praktikoje šie du procesai dažniausiai neatsiejami – autentifikacija apima identifikaciją

² Stephen T. Kent and Lynette I. Millett. „IDs -- Not That Easy: Questions About Nationwide Identity Systems“, Washington, D.C.: National Academy Press, 2002. P. 27-28

³ <https://www.privacyinternational.org/survey/phr2003/threats.htm#Authentication%20and%20Identity%20Disclosure> [prisijungta 2011-07-21]

⁴ <https://www.privacyinternational.org/article/phr2005-threats-privacy> [prisijungta 2011-07-21]

Universalių nacionalinių identifikavimo numerių sistemos naudojimas (kaip kad asmens kodų Lietuvoje) reiškia asmens duomenų bazių sujungimą, ir todėl kelia grėsmę asmens teisei į privatumą. Kaip ne kartą yra pažymėjęs Europos žmogaus teisių teismas, valstybės institucijos, kaupdamos informaciją apie asmens privatų gyvenimą, riboja jo teisę į asmeninio gyvenimo neliečiamumą.⁵ Savaiminiu daliniu asmens teisės į privatumą užtikrinimu laikomas skirtingų asmens duomenų kaupimas atskirose, tarpusavyje nesusijusiose duomenų bazėse.

Visgi tai nereiškia, jog universalių nacionalinių identifikavimo numerių sistema negali būti taikoma, nepažeidžiant žmogaus teisių. Pavyzdžiui, Estija, Belgija, Čekija ir Suomija taiko nacionalinių identifikavimo numerių sistemas, tačiau tarptautinės žmogaus teisių apsaugos organizacijos *Privacy International* 2007 metais buvo įvardintos tarp pirmaujančių valstybių Europoje pagal teisės į privataus gyvenimo neliečiamumo apsaugos lygį.⁶ Lietuva minėtojoje *Privacy International* klasifikacijoje užėmė vieną iš paskutiniųjų vietų Europoje,⁷ todėl kyla pagrįstų abejonių, ar identifikavimo numerių sistema mūsų valstybėje yra įgyvendinama tinkamai.

Šios analizės tikslas – apžvelgti kaip per pastaruosius metus Lietuvoje keitėsi asmens kodo naudojimo reglamentavimas bei šios srities praktika. Analizė yra 2004-2006 m. Žmogaus teisių stebėjimo instituto vykdyto projekto „Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą: situacijos įvertinimas“⁸ dalies „Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą: Asmens kodo naudojimas Lietuvoje“ (toliau – 2004 m. analizė) tęsinys.⁹

⁵ EŽTT sprendimas *Amann v. Switzerland* (27798/95), 2000 m. vasario 16 d. 69 pastraipa

⁶ <https://www.privacyinternational.org/article/leading-surveillance-societies-eu-and-world-2007> [prisijungta 2011-07-21]

⁷ Lietuvai skirti žemiausi įvertinimai identifikavimo kortelių naudojimo, vaizdo stebėjimo, pokalbių pasiklausymo bei stebėjimo darbo vietoje srityse

⁸ Daugiau žr. čia: <http://www.hrmi.lt/tyrimai/teise-i-privataus-gyvenimo-gerbima/2004-2006/> [prisijungta 2011-07-21]

⁹ Daugiau žr. čia: <http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Teise%20i%20privatumu%20Asmens%20kodas%2020040722.pdf> [prisijungta 2011-07-21]

2. Asmens kodo naudojimo reglamentavimas Lietuvoje

Europos Sąjungos teisės aktuose asmens duomenų tvarkymas reglamentuojamas gana plačiai, tam skirta *Direktyva 95/46/EB dėl asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo* bei *Direktyva 2002/58/EB dėl asmens duomenų tvarkymo ir privatumo apsaugos elektroninių ryšių sektoriuje*. Šie teisės aktai neapibrėžia nacionalinio asmens identifikavimo kodo (asmens kodo) sudarymo, naudojimo ar tvarkymo sąlygų. Pagal Direktyvos 95/46/EB 8 straipsnio 7 dalį: „Valstybės narės apibrėžia sąlygas, kuriomis gali būti tvarkomas nacionalinis asmens identifikavimo kodas ar bet kuris kitas bendrojo taikymo žymuo tapatybei nustatyti“. Taigi asmens kodo sudarymo ir jo naudojimo reglamentavimas paliekamas valstybių narių diskrecijai.

Pažymėtina, jog pagal Reglamentą Nr. 45/2001,¹⁰ „Europos duomenų apsaugos priežiūros pareigūnas nustato sąlygas, kuriomis Bendrijos institucija ar įstaiga gali tvarkyti asmens kodą arba kitą bendro taikymo žymenį“, tačiau šis teisės aktas nustato pareigas ir atsakomybę tik Bendrijos lygmeniu veikiančioms institucijoms ir įstaigoms, bet ne nacionaliniams organams.

Nacionalinių identifikavimo numerių sistema kai kuriose valstybėse ne tik nėra taikoma, bet ir laikoma prieštaraujančia konstitucijai. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas 1983 m. sprendime konstatavo, kad identifikacinio numerio suteikimas asmenims prieštarautų Konstitucijai.¹¹ Panašų sprendimą priėmė ir Vengrijos Konstitucinis Teismas, kuris konstatavo, kad „bendras ir suvienodintas

¹⁰ Europos Parlamento ir Tarybos Reglamentas (EB) Nr. 45/2001 dėl asmenų apsaugos Bendrijos institucijoms ir įstaigoms tvarkant asmens duomenis ir laisvo tokių duomenų judėjimo, 10 str. 6 d.

¹¹ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1983 m. gruodžio 15 d. sprendimas, BVerfGE 65. http://zensus2011.de/uploads/media/volkszaehlungs_urteil_1983.pdf [prisijungta 2011-07-21]

Teismas savo sprendimą grindė argumentu, jog universalus asmeninis identifikatorius (kaip kad asmens kodas) leistų lengvai sujungti turimus skirtingus duomenų rinkinius apie asmenį ir taip sudarytų galimybę asmenų registravimui bei detalių asmeninių profilių apie piliečius sukūrimui

identifikacinis žymėjimas (asmens kodas), skirtas neribotam naudojimui, prieštarauja Konstitucijai“.¹²

Lietuvos Respublikos lygmeniu svarbiausi įstatymai, reglamentuojantys asmens kodo sudarymą, naudojimą ir tvarkymą, yra *Gyventojų registro įstatymas* bei *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas*. Pirmasis teisės aktas nustato asmens kodo struktūrą ir pateikia asmens kodo apibrėžimą: „Asmens kodas – unikali vienuolikos dešimtinių skaitmenų seka, skirta asmeniui identifikuoti, duomenims apie jį kaupti, valstybės registru ir informacinių sistemų sąveikai užtikrinti.“¹³ Šis įstatymas taip pat numato, kad „suteiktas asmens kodas yra unikalus ir nekeičiamas“.¹⁴

Ši nuostata nėra visiškai teisinga, kadangi galimybė pakeisti suteiktą asmens kodą egzistuoja. *Asmens kodo suteikimo tvarkos aprašo* 3.5 p. numato, kad asmens kodas taip pat suteikiamas asmenims, pakeitusiems lytį ar gimimo datą.¹⁵ Tai reiškia, kad asmeniui pakeitus lytį ar siekiant ištaisyti anksčiau nurodytą neteisingą asmens gimimo datą, asmens kode esantys neatitikimai gali būti taisomi. Tiesa, minėtieji teisės aktai neatskleidžia, kuo iš esmės skiriasi asmens kodo *pakeitimas* nuo naujo asmens kodo *suteikimo*, tačiau tai veikiausiai vertintina kaip siekis poįstatyminiame teisės akte ištaisyti praktinių problemų keliančią įstatymo formuluotę.

Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas reglamentuoja asmens kodo naudojimo tvarką. Įstatyme numatoma, kad

¹²

<https://www.privacyinternational.org/article/hungarian-constitutional-court-decides-identity-numbers> [prisijungta 2011-07-21]

Teismas išaiškino, kad asmens kodo naudojimas leistų sujungti duomenis apie asmenį iš įvairių duomenų bazių, todėl asmuo nebedalyvautų savo duomenų judėjime ir prarastų galimybę kontroliuoti, kaip naudojami jo asmeniniai duomenys. Todėl tokia sistema prieštarautų pamatiniam duomenų apsaugos principui, pagal kurį duomenys apie asmenį turi būti gaunami iš pačio asmens, jam apie tai žinant

¹³ Plačiau asmens kodo struktūra aptariama 3 šios analizės dalyje

¹⁴ 8 str. 3 d.

¹⁵ Gyventojų registro tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos direktoriaus 2007 m. rugsėjo 28 d. įsakymas Nr. (29)4R-61 „Dėl asmens kodo suteikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“

tvarkant asmens duomenis, asmens kodą galima naudoti „tik gavus duomenų subjekto sutikimą, išskyrus atvejus, kai asmens kodą naudoti draudžiama.“¹⁶ Tokie atvejai yra du: asmens kodo skelbimas viešai ir asmens kodo rinkimas ir naudojimas tiesioginės rinkodaros tikslais. Taigi, draudžiama asmens kodą skelbti viešai bei rinkti ir naudoti tiesioginės rinkodaros tikslais, net gavus asmens sutikimą.

Tačiau *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas* numato ir tam tikrus išimtinius atvejus, kai asmens kodą galima naudoti be asmens sutikimo: kai tai tiesiogiai numatoma įstatymuose (taigi asmens kodo naudojimas turi būti numatytas įstatyminiu lygiu, o ne poįstatyminiais aktais); mokslinio tyrimo tikslais (esant išankstiniam Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos pritarimui); statistikos tikslais; valstybės žinybiniuose registruose ir informacinėse sistemose.¹⁷ Įstatymas taip pat numato teisę naudoti asmens kodą be asmens sutikimo „juridiniams asmenims, kurių veikla susijusi su paskolų teikimu ir skolų išieškojimu, draudimu ar lizingo (finansinės nuomos) verslu, taip pat sveikatos apsaugos ir socialinio draudimo bei kitų socialinę paramą teikiančių ir administruojančių institucijų ir švietimo įstaigų, mokslo ir studijų institucijų veikloje“.¹⁸ Tiesa, asmens kodą šie juridiniai asmenys gali naudoti „tik tuo tikslu, kuriuo jis buvo gautas, ir tik tais atvejais, kai tai yra būtina teisėtam ir apibrėžtam asmens duomenų tvarkymo tikslui pasiekti“.

3. Asmens kodo struktūra ir iš jos kylančios problemos

Dalis problemų, susijusių su asmens kodo naudojimu Lietuvoje, kyla iš asmens kodo struktūros, kuri buvo pasirinkta pagal panašius, Skandinavijos valstybėse naudojamus identifikavimo numerių formatus. Kiekvienas asmens kodas susideda iš vienuolikos skaitmenų, pirmasis skaitmuo atitinka lytį, neporinis skaitmuo – vyrišką, porinis – moterišką, ir gimimo šimtmetį, pradedant nuo XIX amžiaus. Gimusiųjų XIX a. pirmasis asmens kodo skaitmuo bus 1 arba 2, XX a. – 3 arba 4, XXI

a. – 5 arba 6 ir t.t. Kiti šeši skaitmenys atitinka gimimo datą: antrasis ir trečiasis – gimimo metų du paskutinius skaitmenis, ketvirtasis ir penktasis – gimimo mėnesį, šeštasis ir septintasis – gimimo dieną. Kiti trys skaitmenys yra gimusiųjų tą pačią dieną įrašymo į registrą eilės numeris, o vienuoliktasis skaitmuo yra pirmųjų dešimties skaitmenų kontrolinis skaičius. Jis išvedamas iš kitų dešimties asmens kodo skaitmenų ir yra skirtas asmens kodo autentiškumui užtikrinti.

Siekiant užtikrinti asmens duomenų apsaugą, yra būtina vadovautis jau minėtu „atskleidimo autentifikavimo ribose“ principu. Deja, Lietuvoje šio principo dažnai nėra paisoma. Asmens kodas, visų pirma, skirtas asmens tapatybei patvirtinti, kartu atskleidžia perteklinę informaciją apie asmenį, t.y. jo/jos lytį ir gimimo datą.

Su asmens kodo struktūra ir „atskleidimo autentifikavimo ribose“ principo nepaisymu susijusią problemą Žmogaus teisių stebėjimo institutas buvo pabrėžęs jau 2004 m. analizėje. Pagal Gyventojų registro tarnybos pateiktus duomenis, svarstoma galimybė atsisakyti lyties ir gimimo datos nurodymo asmens kode, vietoj to naudojant nereikšminius skaitmenis.¹⁹ Deja, jokių konkrečių veiksmų, siekiant įgyvendinti šiuos su asmens kodu susijusius pakeitimus, kurie galėtų padėti išspręsti aptartas problemas, nebuvo imtasi.

Alternatyvus šios problemos sprendimo būdas galėtų būti kitų asmens duomenų naudojimas asmens identifikavimui. Tam būtų tinkami asmens tapatybę patvirtinančių dokumentų numeriai, kadangi ir paso, ir asmens tapatybės kortelės numeriai siejami tik su pačiu dokumentu ir perteklinių duomenų apie asmenį neatskleidžia. Ši priemonė jau taikoma pildant rinkėjų parašų lapus, kai keliama kandidatūra į savivaldybės tarybą²⁰ ar Seimą;²¹ rinkimų lapuose asmens kodas

¹⁶ 7 str.

¹⁷ 7 str. 2 d.

¹⁸ 7 str. 3 d. 4 p.

¹⁹ 2011 m. kovo mėn. interviu su Gyventojų registro tarnyba metu ŽTISI darbuotojai pateikta informacija

²⁰ Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas, Nr. XI-968, 2010-06-30, Valstybės žinios, 2010, Nr. 86-4523, su visais pakeitimais ir papildymais. 35 str. 7 d.

²¹ Seimo rinkimų įstatymas, Nr. VIII-1870, 2000-07-18, Valstybės žinios, 2000, Nr. 59-1760, su visais pakeitimais ir papildymais. 38 str. 3 d.

nera nurodomas.²² Siekiant išvengti perteklinių duomenų apie asmenį atskleidimo, rekomenduotina šią praktiką plėtoti ir toliau.

Pabrėžtina, kad asmens kodo struktūra ir jo atskleidžiama perteklinė informacija kelia ypatingų sunkumų lytį keičiantiems asmenims ir lemia jų teisės į privatumą pažeidimus. Dėl lytį keičiančio asmens išvaizdos ir asmens kodo atskleidžiamos informacijos apie lytį neatitikimo, toks asmuo, net ir pasikeitęs asmenvardį, patiria daug sunkumų kasdieniniame gyvenime, siekdamas įsidarbinti, bendraudamas su valstybės institucijomis, atlikdamas banko operacijas, keliaudamas.²³ Tokiose situacijose nuolat žeminamas asmens orumas, be to, asmuo priverčiamas atskleisti papildomus asmeninius duomenis (pvz. apie jam atliktą lyties keitimo operaciją), tad tiesiogiai pažeidžiama asmens teisė į privataus gyvenimo apsaugą.

Kaip jau minėta, *Asmens kodo suteikimo tvarkos aprašas* numato, jog asmenims, pakeitusiems lytį, suteikiamas naujas, jų lytį atitinkantis asmens kodas.²⁴ Tačiau po lyties keitimo operacijos naujas asmens kodas suteikiamas tik pateikus teismo sprendimą, kuriuo atitinkamos institucijos įpareigojamos atlikti veiksmus, susijusius su civilinės būklės aktų keitimu. Tokia susiklosčiusi praktika kelia nepagrįstų sunkumų ir yra ydinga. Tai pabrėžė ir Lietuvos vyriausias administracinis teismas: „[tokia praktika] negali būti laikomas tinkama lyties pakeitimo pripažinimo forma EŽTK 8 straipsnio prasme, nes tokia procedūra (teismo būdu) sukelia papildomus nepatogumus, ji traktuotina kaip nesiderinanti su, *inter alia*, lygiateisiškumu principu – nesant viešojo intereso asmuo, norintis įprastai pakeisti atitinkamus civilinės būklės aktus ir juose esančius įrašus, gali kreiptis tiesiogiai į atitinkamas institucijas (savivaldybės civilinės metrikacijos skyrių), tuo tarpu analogiškų veiksmų atlikimas, pakeitus lytį, įmanomas tik kreipiantis į teismą. Teisėjų

²² Tiesa, abiem atvejais reikalaujama nurodyti ir rinkėjo gimimo datą, taip mažinant šios priemonės efektyvumą saugant asmens duomenis

²³ Žr. EŽTT sprendimą L v. Lithuania (27527/03), 2007 m. rugsėjo 11 d. 19-21, 57 pastraipas

²⁴ 3 p.

kolegija mano, kad tokia egzistuojanti praktika yra ydinga ir nepagrįsta.“²⁵

Nors naujo asmens kodo suteikimo asmenims, pakeitusiems lytį, tvarkos supaprastinimas ir yra pageidautinas, toks pakeitimas problemos iš esmės neišspręstų. Asmenys, keičiantys lytį, gydymą hormoniniais preparatais (kuris lemia išorinių požymių, išvaizdos pasikeitimą) ir planuojamą lytį atitinkantį gyvenimą pradeda dar kelis metus prieš pačią lyties keitimo operaciją. Taigi atitinkamai šie asmenys ilgą laikotarpį susiduria su jų teisės į privatumą pažeidimais ir orumo žeminimu. Todėl rekomenduotina pakeisti asmens kodo struktūrą, atsisakant duomenų apie asmens lytį atskleidimo, kas leistų apskritai išvengti šios problemos.

4. Asmens kodo naudojimo problemos

Problemų kyla ne tik dėl asmens kodo struktūros ir jos atskleidžiamos perteklinės informacijos, bet ir dėl būdų, kuriais asmens kodas naudojamas, bei atveju, kai reikalaujama jį pateikti, gausos. Visgi šioje srityje, palyginus su 2004 m. situacija, pasiekta tam tikra pažanga.

Svarbų pasikeitimą lėmė 2004 m. lapkričio mėn. priimta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartis, kuria buvo patvirtinta Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos suformuota praktika, jog asmens kodo tvarkymas tiesioginės rinkodaros²⁶ tikslais yra perteklinis ir prieštarauja *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatyme* įtvirtintiems duomenų tvarkymo principams.²⁷ Šia nutartimi Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas patvirtino apylinkės teismo nutarimo dalį, kuria asmens kodo tvarkymas klientams išduodant lojalumo korteles ir vykdant lojalumo programas buvo pripažintas pertekliniu ir neteisėtu. Iki

²⁵ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. lapkričio 29 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1452/2010

²⁶ Tiesioginė rinkodara *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatyme* apibrėžiama kaip „veikla, skirta paštu, telefonu arba kitokiu tiesioginiu būdu siūlyti asmenims prekes ar paslaugas ir (arba) teirautis jų nuomonės dėl siūlomų prekių ar paslaugų“ (2 str. 12 d.)

²⁷ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. lapkričio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. N12 - 1483 - 04

tol reikalavimas pateikti asmens kodą išduodant įvairių prekybos tinklų ar prekybos centrų lojalumo korteles buvo dažnai taikoma praktika. Nuo 2009 m. draudimas rinkti ir naudoti asmens kodą tiesioginės rinkodaros tikslais buvo tiesiogiai įtvirtintas *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatyme*.²⁸ Šiuo metu skundų dėl asmens kodo naudojimo tiesioginės rinkodaros tikslais nesulaukiama.

Kita 2004 m. įvardyta problema išliko. *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas* numato, kad asmens kodas, išskyrus keletą išimčių, be duomenų subjekto sutikimo gali būti naudojamas tik įstatymuose nustatytais atvejais.²⁹ Deja, asmens kodo naudojimas ir toliau plačiai reglamentuojamas poįstatyminiais teisės aktais: asmens kodo naudojimą nustato Vyriausybės nutarimai,³⁰ ministrų įsakymai³¹ ir kitų institucijų priimami teisės aktai,³² nepaisant to, kad įstatymai, kurių

pagrindu priimti šie teisės aktai, asmens kodo naudojimo nenumato. Šiuo atveju neleistinas aiškinimas, kad *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatyme* vartojamą sąvoką „šiam ir kituose įstatymuose“ reikėtų suprasti plačiai, kaip apimančią ir poįstatyminius teisės aktus. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad jei tam tikros srities reglamentavimas yra numatytas būtent įstatymu, jis negali būti reglamentuojamas poįstatyminiais teisės aktais.³³

Įstatyme numatoma, kad tvarkant asmens duomenis, asmens kodą galima naudoti tik gavus duomenų subjekto sutikimą, išskyrus atvejus, kai asmens kodą naudoti draudžiama.³⁴

Kai kuriais atvejais, kuriuos reglamentuoja poįstatyminiai teisės aktai, pasigendama reikalavimo gauti duomenų subjekto sutikimą naudoti jo asmens kodą paisymo. Pavyzdžiui, pagal Žemės ūkio ministro įsakymą „Dėl Purkštuvų tikrinimo taisyklių patvirtinimo“, patvirtintame purkštuvo pažymėjime turi būti nurodomas savininko asmens kodas. Viena vertus, asmuo, įsigydamas purkštuvą, laisva valia sutinka ir leisti naudoti jo asmens kodą. Kita vertus, tokio sutikimo „savanoriškumas“, kaip jį apibrėžia *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas*,³⁵ yra abejotinas: iš esmės, tokiose situacijose asmuo dėl susiklosčiusių aplinkybių yra priverstas sutikti su jo asmens kodo naudojimu. Todėl tokie atvejai neturi būti laikomi asmens sutikimu, ir dėl to negali būti numatomi poįstatyminiuose aktuose.

²⁸ Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, Nr. X-1444, 2008-02-01, Valstybės žinios, 2008, Nr. 22-804

²⁹ Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas, Nr. X-1444, 2008-02-01, Valstybės žinios, 2008-02-23, Nr. 22-804, su visais pakeitimais ir papildymais. 7 str. 3 d.

³⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Prekybos nefasuotais naftos produktais licencijavimo taisyklių patvirtinimo“, Nr. 1629, 2010-11-17, Valstybės žinios, 2010-11-23, Nr. 137-7022; Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl už studijas sumokėtos kainos kompensavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, Nr. 1504, 2010-10-20, Valstybės žinios, 2010-10-23, Nr. 125-6426;

Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl materialinių išteklių teikimo ir kompensavimo už jų teikimą tvarkos aprašo ir valstybės paramos už žalą, patirtą dėl ekstremaliosios situacijos, teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, Nr. 1107, 2010-07-21, Valstybės žinios, 2010-07-29, Nr. 90-4765

³¹ Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl Purkštuvų tikrinimo taisyklių patvirtinimo“, Nr. 199, 2001-06-19, Valstybės žinios, 2001-06-27, Nr. 55-1967, su visais pakeitimais ir papildymais; Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl tiesioginių išmokų už mėsinius galvijus ir mėsinės avis mokėjimo 2011-2013 m. taisyklių patvirtinimo“, Nr. 3D-465, 2011-06-06, Valstybės žinios, 2011-06-11, Nr. 71-3438;

Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas „Dėl transliavimo ir retransliavimo veiklos licencijavimo taisyklių patvirtinimo“, Nr. IV-281, 2011-04-01, Valstybės žinios, 2011-04-12, Nr. 44-2096

³² Žuvininkystės tarnybos prie Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl Žuvininkystės kontrolės tvarkos aprašo patvirtinimo“, Nr. V1-31, 2011-03-14, Valstybės žinios, 2011-03-22, Nr. 34-1637;

Lietuvos darbo biržos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl Vietinių užimtumo iniciatyvų projektų priežiūros komiteto sudarymo, jo darbo reglamento ir Vietinių užimtumo iniciatyvų projektų atrankos komisijos darbo reglamento patvirtinimo“, Nr. V-113, 2011-03-02, Valstybės žinios, 2011-03-05, Nr. 28-1366; Lietuvos Respublikos vyriausiojo valstybinio darbo inspektoriaus įsakymas „Dėl Profesinių ligų priežasčių tyrimo reglamento patvirtinimo“, Nr. 1-269/V-125, 2004-10-01, Valstybės žinios, 2004-10-14, Nr. 151-5522, su visais pakeitimais ir papildymais

³³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 birželio 9 d. nutarimas „Dėl Nekilnojamojo turto registre esančios informacijos teikimo advokatams“. III d. 8-10 p. ³⁴ 7 str. 2 d. ³⁵ Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas, Nr. X-1444, 2008-02-01, Valstybės žinios, 2008-02-23, Nr. 22-804, su visais pakeitimais ir papildymais. 2 str. 11 d.

Taigi, nors *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatyme* ir buvo įtvirtinti tam tikri asmens kodo naudojimo ribojimai, problema, susijusi su plačiu ir nepagrįstu asmens kodo naudojimo numatymu poįstatyminiuose teisės aktuose liko neišspręsta.

Kita su asmens kodo naudojimu susijusi problema, aptarta 2004 m. analizėje, buvo dažnai pasitaikantis asmens kodo viešas paskelbimas. Šios problemos atžvilgiu taip pat įvyko teigiamų pokyčių. Nuo 2009 m. sausio 1 d. įsigaliojusioje naujoje *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo redakcijoje* tiesiogiai numatytas draudimas viešai skelbti asmens kodą.³⁶ Tačiau ir šiuo atveju susiduriama su teisės aktų prieštaravimais, pavyzdžiui, *Visuomenės informavimo įstatymas* nustato, jog Kultūros ministerijos interneto tinklapyje viešai skelbiama informacija, įskaitant ir asmens kodus, apie juridinio asmens, visuomenės informavimo priemonės valdytojo, dalyvius.³⁷ Visgi reikia pastebėti, kad Kultūros ministerijos tinklapyje skelbiant minėtuosius duomenis, asmens kodai nėra pateikiami.³⁸ Ir nors šiuo atveju praktikoje yra laikomasi *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo* reikalavimų, akivaizdus prieštaravimas teisės aktų lygmeniu turi būti pašalintas.

Viešo asmens kodo skelbimo problema yra susijusi ir su anksčiau priimtais ir paskelbtais teisės aktais. Anksčiau, kai kuriais atvejais, asmens kodai būdavo tiesiogiai nurodomi priimtuose poįstatyminiuose teisės aktuose.³⁹ Nors šiuo metu galioja draudimas viešai skelbti asmens kodą, minėti asmens kodai ir toliau yra lengvai prieinami viešoje teisės aktų duomenų bazėje, Lietuvos Respublikos

³⁶ Ibid. 7 str. 4 d.

³⁷ Visuomenės informavimo įstatymas, Nr. X-752, 2006-07-11, Valstybės žinios, 2006-07-27, Nr. 82-3254, su visais pakeitimais ir papildymais. 24 str. 1 d.
³⁸

http://www.lrkmlt/go.php/lit/Visuomenes_informavimo_politika/206/6/179 [prisijungta 2011-07-21]

³⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl sutikimo vykdyti viešąjį pirkimą iš vienintelio šaltinio“, Nr. 1059, 1999-12-27; Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl leidimo dirbti pareigūnu kitos valstybės valstybinėje tarnyboje“, Nr. 306, 2002-02-28, Valstybės žinios, 2002-03-01, Nr. 23-862;

Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl uždarnosios akcinės bendrovės „Vyturio“ leidyklos likvidavimo“, Nr. 870, 2002-07-15

Seimo interneto tinklapyje.⁴⁰ Tai akivaizdžiai pažeidžia asmens teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą.

Dar viena probleminė sritis – asmens kodų naudojimas informacinėse sistemose. Vienas tokių atvejų – asmens kodų kaip slaptažodžių naudojimas, pavyzdžiui, asmens kodas naudojamas kaip slaptažodis registruojantis poliklinikoje,⁴¹ taip pat kaip vartotojo vardas ir slaptažodis registruojantis Vilniaus universiteto⁴² bei Mykolo Romerio universiteto⁴³ bibliotekų interneto tinklapiuose. Pastaruoju atveju, prisijungus prie bibliotekos tinklapio asmens kodo pagalba, galima sužinoti kitus asmens duomenis: vardą ir pavardę, skaitytas knygas, skirtas nuobaudas, adresą, telefono numerį, el. pašto adresą ir kt.

Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos nuomone, asmens kodas neturėtų būti naudojamas kaip slaptažodis. Anot Inspekcijos, tokia praktika nepateisinama, nes dėl plataus asmens kodo naudojimo dažnai jis yra žinomas ne tik pačiam asmeniui, bet ir jo šeimos nariams, darbdaviui, kitiems juridiniams ar fiziniams asmenims, su kuriais sudaromi sandoriai ar sutartys ir pan. Jungiantis prie informacinės sistemos ir kaip slaptažodį naudojant asmens kodą, padidėja galimybė neteisėtai gauti prieigą prie asmens duomenų, o tam tikrais atvejais ir prie ypatingų asmens duomenų (pvz., registruojantis pas gydytojus prie ypatingų asmens duomenų apie sveikatą). Tokiu būdu sudaromos sąlygos asmenų teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą pažeidimui bei neteisėtam asmens duomenų tvarkymui.

Visuomenei trūksta suvokimo apie privataus gyvenimo neliečiamumo principo reikšmę ir svarbą, dėl to dažnai asmens kodo yra reikalaujama nepagrįstai: Žmogaus teisių stebėjimo institutas,

⁴⁰ http://www3.lrs.lt/dokpaieska/forma_1.htm [prisijungta 2011-07-21]

⁴¹ <https://registracija.pylimas.lt/> [prisijungta 2011-07-21]

⁴²

http://lanka.vu.lt/F/QERDGL5JG6OUKT5QBN7IKAUF272GI56P5KLVKH8CEL559TI6Y-40148?func=file&file_name=login-session [prisijungta 2011-07-21]

⁴³

http://aleph.library.lt/F/I1CLIB4MGATTJUPJAEQK5U3H5IFN78KJVBKFMJXTLEYI9287H-85760?func=file&file_name=login-session [prisijungta 2011-07-21]

vykdydamas šį tyrimą, gavo pranešimų, kad buvo reikalaujama pateikti asmens kodą atliekant paprastas banko operacijas, pavyzdžiui, įsigyjant užsienio valiutą, norint gražinti prekes parduotuvėse, naudojantis automobilių serviso paslaugomis ir kitais atvejais.⁴⁴ Pasitaiko atveju, kai tiesiog neatsakingai žiūrima į turimų asmens duomenų tvarkymą: 2010 m. spalio mėn. Vilniaus skyriaus „Sodros“ būstinės kieme buvo pastebėti išmesti maždaug dešimt maišų su oficialiais „Sodros“ dokumentais, kuriuose buvo įvairių asmenų duomenys, tarp jų ir asmens kodai; dokumentai nebuvo sunaikinti ir visi duomenys buvo aiškiai matomi.⁴⁵

Lietuvoje problemų kelia ne tik asmens kodo teisinio reglamentavimo trūkumai, bet ir nesuvokimas, kada asmens kodo naudojimas yra reikalingas bei tų, kuriems ši informacija patikima, atsakingumo stoka. Dažnai asmens kodo reikalaujama tiesiog dėl to, kad taip patogiau kurti sistemas. Toks nepagrįstas duomenų pateikimas indikuoja, jog visuomenėje trūksta informacijos apie šių asmens duomenų paskirtį ir su jos pavišiniu susijusius pavojus.

5. Atsakomybė už netinkamą asmens kodo panaudojimą

Atsakomybę už netinkamą asmens kodo naudojimą nustato *Administracinių teisės pažeidimų kodekso* 214(14) straipsnis „Neteisėtas asmens duomenų tvarkymas“. Pagal šį straipsnį už asmens duomenų, taigi ir asmens kodo, tvarkymą pažeidžiant *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymą*, numatoma bauda iki vieno tūkstančio litų, už pakartotinį pažeidimą bauda gali siekti du tūkstančius litų. Reikia atkreipti dėmesį, kad tokio dydžio baudos negali būti laikomos pakankamomis, kad potencialūs ir pakartotiniai pažeidėjai būtų atgrasyti nuo šio pažeidimo padarymo, ypač tais atvejais, kai nusižengia komercine veikla užsiimančios subjektai.

Administracinių teisės pažeidimų protokolus dėl neteisėto asmens duomenų

⁴⁴ Taip pat apie reikalavimus pateikti asmens kodą registruojantis sporto klube, perkant lėktuvo bilietus internetu, registruojantis į mokomuosius kursus

⁴⁵

<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=37881225> [prisijungta 2011-07-21]

tvarkymo surašo Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos pareigūnai, o bylas nagrinėja apylinkių teismai. Asmenys, remiantis šiuo straipsniu, traukiami atsakomybėn už asmens kodo tvarkymą tiesioginės rinkodaros tikslais⁴⁶ ar asmens kodo pavišinimą skelbimų lentoje.⁴⁷ Iš esmės didesnių problemų šioje srityje nėra, o kylantys sunkumai nagrinėjant šio pobūdžio bylas, pavyzdžiui, netinkamo atsakomybėn traukiamo subjekto pasirinkimas,⁴⁸ nėra išimtinai būdingi pažeidimams, susijusiems su asmens duomenų tvarkymu.

Situacija tampa kiek sudėtingesnė, kai asmens kodu pasinaudojama įvykdant nusikalstamas veikas. Pastaraisiais metais pasitaikė nemažai atveju, kai asmens duomenys, tarp jų ir asmens kodas, buvo naudojami neteisėtai atsiskaitant svetimomis elektroninėmis mokėjimo priemonėmis ar svetimu vardu paimant kreditą.⁴⁹ Taip pat neteisėtai svetimu asmens kodu pasinaudota sudarant mobiliojo ryšio paslaugų sutartį ir įsigyjant

⁴⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. lapkričio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. N12-1483 - 04. Nusižengusiam asmeniui skirta 600 Lt bauda. Taip pat žr. ketvirtą šios analizės dalį

⁴⁷ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. vasario 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. N575-3571/2010

⁴⁸ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. birželio 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. N16-775/2006

Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija siekė, kad būtų paskirta nuobauda AB SEB Vilniaus banko Prevencijos departamento informacijos ir duomenų apsaugos vyriausiajai specialistei, kuri pagal Prevencijos departamento Informacijos ir duomenų apsaugos vyriausiojo specialisto pareigybių nuostatus privalo užtikrinti Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo reikalavimų vykdymą AB Vilniaus bankas ir dukterinių įmonių grupėje. Administracinio teisės pažeidimo protokolas specialistei buvo surašytas, kadangi AB SEB Vilniaus bankas susitarimu įpareigojo UAB „Topo centras“ rinkti mokėjimo kortele atsiskaitančių asmenų duomenis, tarp jų ir asmens kodą ir taip tariamai pažeidė *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo* 3 straipsnio 1 dalies 4 punktą. Teismas konstatavo, kad minėtoji specialistė susitarimo tarp AB SEB Vilniaus bankas ir UAB „Topo centras“ nepasirašė ir jo pasirašymo metu nebuvo atsakinga už *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo* reikalavimų vykdymą, todėl yra netinkamas subjektas.

⁴⁹ Šiaulių apygardos teismo 2009 m. lapkričio 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-360-135/2009; Klaipėdos apygardos teismo 2011 m. birželio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-521-174/2011; Šiaulių apygardos teismo 2011 m. birželio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-240-316/2011.

SIM kortelės.⁵⁰ Tokios nusikalstamos veikos paprastai įvykdomos pasinaudojant pamestais asmens dokumentais arba asmeniui geranoriškai patikėtomis elektroninėmis mokėjimo priemonėmis ir asmens duomenimis.

Tokiais atvejais nusikalstamą veiką padariusio asmens (asmenų) veiksmai kvalifikuojami pagal Baudžiamojo kodekso 182 str.⁵¹ arba 214 str.,⁵² arba 215 str.⁵³ Taigi svetimo asmens kodo *įgijimas* ir jo *panaudojimas* vertinami tik kaip kitų nusikalstamų veikų dalis (stadija, etapas), tačiau savaime baudžiamosios atsakomybės neužtraukia. Analogiškai, svetimo asmens kodo *turėjimas* ar *pardavimas*, jei tokia veika nėra rengimasis kitam nusikaltimui, baudžiamosios atsakomybės neužtrauktų. Tokia situacija vertinama kaip baudžiamojo įstatymo trūkumas.⁵⁴

Žala, padaryta asmenims tokio pobūdžio nusikalstamomis veikomis, atlyginama bendrąja tvarka, pagal pateiktus civilinius ieškinius. Įmonės, su kuriomis apgaulės būdu buvo sudarytos kredito, pirkimo-pardavimo ar paslaugų sutartys, pateikė reikalavimus dėl žalos atlyginimo Lietuvos teismuose. Deja, teismo sprendimuose nėra aptariama žalos, padarytos asmenims, kurių duomenys buvo pavogti ir neteisėtai panaudoti finansinėms operacijoms, atlyginimo tvarka. Tačiau iš tiesų šie asmenys galėtų pagrįstai reikalauti neturtinės žalos atlyginimo už išgyvenimus ir nepatogumus, kilusius dėl kreditorių reikalavimų grąžinti neva paimtą paskolą ar susimokėti už neva suteiktas paslaugas. Civilinių ieškinių neteikimas greičiausiai byloja apie informuotumo apie teisę į patirtos žalos atlyginimą stoką.

⁵⁰ Kauno apygardos teismo 2010 m. rugsėjo 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-522-579/10

⁵¹ „Sukčiavimas“

⁵² „Netikros elektroninės mokėjimo priemonės gaminimas, tikros elektroninės mokėjimo priemonės klastojimas ar neteisėtas disponavimas elektronine mokėjimo priemone arba jos duomenimis“

⁵³ „Neteisėtas elektroninės mokėjimo priemonės ar jos duomenų panaudojimas“

⁵⁴ D. Štītis, M. Laurinaitis, „Tapatybės vagystė elektroninėje erdvėje“. Informacijos mokslai, 2009, Nr. 50. P. 245-246

6. Išvados ir pasiūlymai

Nuo 2004 m., kai buvo įvykdyta pirmoji Žmogaus teisių stebėjimo instituto analizė dėl asmens kodo naudojimo Lietuvoje, įvyko teigiamų pasikeitimų užtikrinant teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą: įtvirtintas draudimas naudoti asmens kodą tiesioginės rinkodaros tikslais, taip pat uždrausta asmens kodą skelbti viešai.

Tačiau kitos 2004 m. analizėje minėtos problemos išliko: Lietuvoje ir toliau nepaisoma „atskleidimo autentifikavimo ribose“ principo, lieka nepakeista perteklinę informaciją atskleidžianti asmens kodo struktūra, teisės aktuose ir toliau apstu atvejų, kai nepagrįstai numatomas asmens kodo naudojimas. Neišspręstos ir kai kurios asmens kodo teisinio reglamentavimo problemos: nors *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas* ir nustato draudimą viešai skelbti asmens kodą, anksčiau poįstatyminiuose teisės aktuose paskelbti asmens kodai vis dar prieinami viešose teisės aktų duomenų bazėse; daugeliu atveju asmens kodo naudojimas nepagrįstai reglamentuojamas poįstatyminiu, o ne įstatyminiu lygiu; nepaisant to, kad Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo buvo pripažinta ydinga, vis dar nepakeista naujo asmens kodo suteikimo tvarka, kai asmuo keičia lytį.

Taip pat išryškėjo naujos su asmens kodo naudojimu susijusios problemos: svetimas asmens kodas vis dažniau pasitelkiamas vykdant su sukčiavimu ir elektroninėmis mokėjimo priemonėmis susijusius nusikaltimus; pastebima visuomenės suvokimo apie būtinybę saugoti asmens duomenų slaptumą bei elementaraus atsakingumo, tvarkant kito asmens duomenis, stoka.

Atsižvelgiant į šios analizės metu padarytas išvadas, **siūloma**:

1. *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatyme* ir kituose asmens kodo naudojimą reglamentuojančiuose teisės aktuose aiškiai įtvirtinti „atskleidimo autentifikavimo ribose“ principą ir užtikrinti jo laikymosi kontrolę.
2. Pašalinti iš teisės aktų nepagrįstus reikalavimus pateikti asmens kodą, išskyrus atvejus, kai asmens kodas būtinas asmeniui identifikuoti.

3. Sutinkamai su *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatyme* įtvirtintu reikalavimu reglamentuoti asmens kodo naudojimą tik įstatyminiu lygiu, padaryti atitinkamų teisės aktų pakeitimus, kuriais būtų atsisakoma asmens kodo naudojimo reglamentavimo poįstatyminiais teisės aktais.
4. Pašalinti poįstatyminių teisės aktų prieštaravimus *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymui*, pašalinant asmens kodus viešai skelbiamų teisės aktų duomenų bazėse.
5. Pašalinti *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo* ir *Visuomenės informavimo įstatymo* prieštaravimą iš pastarojo pašalinant nuostatą, numatančią viešą asmens kodo skelbimą.
6. Pakeisti civilinės būklės aktų keitimo, tarp jų ir naujo asmens kodo suteikimo, tvarką, kai asmuo keičia lytį, atsisakant šiuo metu tam būtino, valstybines institucijas įpareigojančio teismo sprendimo.
7. Nustatyti teisinę atsakomybę už neteisėtą asmens kodo įgijimą ir jo pardavimą ar perdavimą.
8. Padidinti už neteisėtą asmens duomenų tvarkymą skiriamas baudas.
9. Apsvarstyti galimybę nustatyti naują, perteklinės informacijos apie asmens lytį ir amžių neatskleidžiančią asmens kodo struktūrą.
10. Plėsti praktiką, kai asmeniui identifikuoti naudojami kiti, papildomos informacijos apie jį neatskleidžiantys, asmens duomenys, kaip kad asmens tapatybę patvirtinančių dokumentų numeriai.
11. Efektyviai šviesti visuomenę apie privataus gyvenimo neliečiamumo principo reikšmę, apie asmens duomenų, tarp jų ir asmens kodo, apsaugos svarbą bei apie prieinamas teisinės gynybos priemones.